

ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ, ՄԵՆՔ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

Հայոց հաւաքական միտքը բանաձեւած է՝ «Հայոց Մեծ Եղեռն»։ Կը նշանակէ, թէ մեր ժողովուրդին հանդէպ (մասնաւորապէս՝ 1890-ական թուականներէն սկսեալ) գործադրուած են նաեւ համեմատաբար *Փոքր Եղեռներ*, որոնք անուանուած են *Ջարդեր, սարսափելի կոտորածներ* եւ այլն։ Անոնք նախորդած են Հայոց Մեծ եղեռնին։

Թէ՛ Մեծ, թէ՛ Փոքր Եղեռները ծրագրուած են եւ իրագործուած Հայոց պատմական հողի, մասնաւորապէս՝ Արեւմտեան Հայաստանի վրայ, ժամանակի թուրք պետութեան կողմէ՝ իր աջակիցներուն օգնութեամբ եւ հովանաւորութեամբ։

Արեւելեան Հայաստանը թրքական կանոնաւոր զօրքերուն դէմ մղած *Սարգարա-պատի* (1918 թ., Մայիս 22-26), *Պաշ Ապարանի* (1918 թ., Մայիս 23-28), *Ղարաքիլիսայի* (1918 թ., Մայիս 24-28) յայտնի ճակատամարտերէն յաղթանակած դուրս գալով՝ չուրջ 30 հազար քառակուսի քիլոմէթր տարածութեան վրայ կ'ապահովէ իր գոյութեան իրաւունքը 1920 թուականի Նոյեմբերի 29-ին՝ խորհրդային կարգերու հաստատումով։

Ասոնք (եւ ո՛չ միայն ասոնք) պատմական անառարկելի փաստեր են Հայուն, թուրք պետութեան, եղեռնին առնչուող մեզ յուզող խնդիրներուն քաջատեղեակ աշխարհի կարգ մը տէրութիւններուն համար։ Թրքական մերօրեայ կառավարութիւնը, սակայն, երբ կը խօսի *Հայոց Մեծ եղեռնի* մասին, այդ հասկացութեան առջեւ կը դնէ *այսպէս կոչուած* բառակապակցութիւնը՝ արտայայտուելով *այսպէս կոչուած Հայոց մեծ եղեռնը*։ Աւելին՝ անդրադառնալով թրքական պետութեան տարածքին՝ թրքական պաշտօնեաները կը յայտարարեն հետեւեալ քաղցրախօսութիւնը. «*Ուրիշներ կ'ըսեն՝ մերն է, իսկ մենք կ'ըսենք՝ բոլորինս է*»։

Եզրակացութիւնը կը թողունք ունկնդիրներուն։

Թրքամէտ որոշ տէրութիւններ այսօր կը կրկենն թուրքիոյ յօրինած յիշեալ «այսպէս կոչուած...»-ը, ուրիշներ կը մերժեն *Հայոց մեծ եղեռնը* եւ աշխարհի առջեւ կը նետեն հարցական նախադասութիւն մը՝ «Արդեօք եղա՞ծ է Հայոց եղեռն, թէ ոչ»։ Այսպիսի վերաբերմունքը եւ հարցադրումը ծաղր են, վիրաւորանք եւ հայու, եւ առողջ բանականութեան տէր ամէն մէկ մարդու նկատմամբ։

Ո՛չ մէկ ժողովուրդ ապահովագրուած է եղեռնէն։ Հայուն հետ այն կատարուեցաւ ժթ դարու 90-ական թուականներուն եւ յա՛տկապէս 1915-ի Ապրիլի 24-ին, երբ զոհուեցաւ մօտաւորապէս 2 միլիոն հայ։ Հրեաներուն հոլոքոստը կատարուեցաւ 1941-1945 թուականներուն Գերմանիոյ կողմէ՝ եղեռնագործուելով չուրջ 6 միլիոն հրեայ։

Մարդկութիւնն այսօր թող նայի աշխարհի տաք կէտերուն եւ ուշի-ուշով հետեւի անցուղարձներուն։ Հիմա՞ ալ դարը խաւար է, մութ ու խո՞ւլ...

1945-ին հիմնուած Նիւրնպէրկի Միջազգային Զինուորական Դատարանի կանոնագիրին մէջ ցեղասպանութիւնը բանաձեւուած է որպէս «Ոճիր մարդկութեան դէմ»։ ՄԱԿ-ի Գլխաւոր Ասամպլեայի Համաձայնագիրներուն մէջ (ընդունուած 9 Դեկտեմբեր, 1948 թ., ուժի մէջ է 12 Յունուար, 1951-էն) ցեղասպանութիւնը որակուած է «մարդկութեան դէմ ուղղուած ծանրագոյն յանցագործութիւն»¹։

1. Տե՛ս «Հայկական Սովետական Հանրագիտարան», Հ. 12, Երեւան, 1986, էջ 149, «Ցեղասպանութիւն» յօդուածը։

Ցեղասպանությունների հին ու նոր հեղինակները տեղեկ են այս ամենին: Ուրեմըն, պետություններուն միջև գործող առաջին եւ ամենէն մեծ գործօնը *դիւանագիտութիւնն է*, երկրորդը՝ *տնտեսական, ռազմական հզօրութիւնը*: Ասոնք չատ կողմերով կը պայմանաւորեն զիրար, եւ առանց մէկուն չկայ միւսը:

Յիշենք Եղիշ Զարենցի աֆորիզմը՝ «Հայ ժողովուրդ, քու փրկութիւնդ քու հաւաքական ուժին մէջ է»: Այո՛, եթէ Հայ ժողովուրդը (ինչպէս ամէն մէկ ժողովուրդ) նախ եւ առաջ *մեծ դիւանագիտութիւն ունենայ եւ հզօր պետութիւն-ուժ*: Քաղաքական-դիւանագիտական յաղթանակն է մայրը բոլոր յաղթանակներուն եւ ապահովողը *ձեռք բերուած յաղթանակները*:

Հայոց մէջ, դժբախտաբար, նոյնիսկ այսօր, *դիւանագիտութիւն եւ պետական մտածողութիւն* հասկացութիւնները կենցաղային նեղ մակարդակէն չատ ալ վեր չեն բարձրացած: Մենք ա՛ղգովին պէտք է վերակառուցենք մեր կեցուածքը *դիւանագիտութիւն եւ պետական մտածողութիւն* կոչուածներուն նկատմամբ:

Այսօր կը նշենք Հայոց Մեծ Եղեռնի 91-րդ տարելիցը: Եղեռն, որ պարտադրուած է մեզի: Եղեռն, որուն արդիւնքն է նաեւ *Հայոց եղեռնեան Սփիւռքին* ձեւաւորումը, իսկ Թուրքիա մինչեւ այս պահն ալ չ'ընդունիր իր եղբրագործ ըլլալը:

Հրեաներուն եղեռնը կատարուած է Հայոց եղեռնէն չուրջ 26 տարի անց, բայց Գերմանիա վաղուց ընդունած է իր կատարած ոճրագործութիւնը եւ կը քաւէ իր մեղքը՝ միջազգային օրէնքներուն չափանիշներով: Ասիկա համահրէական դիւանագիտական միտքի *նախանձելի յաղթանակն է եւ ուսանելի օրինակ մեզի համար*:

Մեր պարագան, սակայն, քիչ այլ է: *Հայոց Սփիւռքը պետական միաւոր չէ*: Ժամանակի խորհրդային Հայաստանն ալ *միջազգային մակարդակի քաղաքականութիւն մշակելու եւ գործադրելու իրաւունք չունէր*: Հետւաբար, զարմանալի չէ, եթէ.

1. Հայոց Մեծ Եղեռնէն 31 տարի անց, 1946-ի Փետրուար 3-ին, առաջին անգամ ըլլալով, Հայաստանի համայնավար կառավարութեան կեդրոնական Կոմիտէի առաջին քարտուղար Գրիգոր Յարութիւնեան կը յայտարարէ. «...*մենք հարց կը դնենք, որ Սովետական Հայաստանին վերադարձուն Թուրքիոյ կողմէ զավթուած հայկական հողերը* (ընդգծումը մերն է-Գ. Բ.)»²:

2. Երբեմնի խորհրդային Միութեան երբեմնի առաջնորդ Նիկիտա խրուշչեւ, աւելի ուշ, կը յայտարարէ, թէ խորհրդային Միութիւնը *հողային, տարածքային պահանջք չունի Թուրքիայէն*:

Ի՛րապէս պետականութեան բացակայութեան պայմաններուն մէջ Հայոց Մեծ Եղեռնի ճանչցման կապակցութեամբ, որքան ալ անբաւարար, այսօր պէտք է խոնարհուիլ Սփիւռքի եւ հայրենիքին մէջ թափուած ջանքերուն առջև: Մարդիկ ըրած են իրենց կարելին՝ կազմակերպութիւններ ստեղծելով, լրագրեր ու գիրքեր հրատարակելով, ջանք թափելով, որպէսզի օտար երկիրներ ճանչնան Հայոց Մեծ Եղեռնը, այս աշխատանքներուն մէջ ընդգրկելով օտար մասմնագէտներ եւ այլն:

Տեսականօրէն՝ ժողովուրդ եւ պետութիւն նոյն բաներն են, իսկ գործնականօրէն՝ յաճախ տարբեր: Օրինակ, Թուրք պետութիւնը Հայոց եղեռնի իրանգործողն է, իսկ Թուրք կարգ մը ընտանիքներ, անձեր, եղեռնի իսկ օրերուն, փրկած են որոշ հայեր: Թուրք եւ հրեայ կառավարութիւնները չեն ճանչնար Հայոց եղեռնը, իսկ Թուրք պատմաբան Թանէր Աքչամ իր «Թուրք Ազգային Ինքնութիւնը եւ Հայկական Հարցը» գիրքին մէջ (1992 թ) կ'ընդունի Հայոց ցեղասպանութիւնը: Հրեայ փրօֆեսոր *Զարնի* «The Armenian Reporter» լրագրին մէջ (16 մարտ, 2002 թ.), մէկ

2. Տե՛ս *Գարրիէլ Լազեան*, Հայաստան եւ Հայ Դատը Ըստ Դաշնագրերու, Գահիրէ, էջ 370-371:

այլ գիտնական *Եսիր Աուրոն* «Ha'Arets» լրագրին մէջ (3 Մարտ, 2002 թ.) նոյնպէս կ'ընդունին Հայոց եղեռնը: Այս երեք գիտնականներն ալ քննադատած են իրենց երկրի պետութիւնը՝ Հայոց եղեռնը չճանչնալու համար:

Մարդկայնօրէն տարօրինակ է եղեռնին 6 միլիոն զոհ տուած հրեայ ժողովուրդին պետութեան կեցուածքը: Սակայն ստիպուած ենք արձանագրելու, թէ, իրենց դիւանագիտական, պետական շահերուն տեսակէտէ, այսօր թերեւս ոչինչ բան մըն է մեր ըսած «մարդկայնօրէն»-ը:

Մինչ այժմ ըրուածը (որքան ալ շօշափելի է եւ գնահատելի) դեռ յուսադրող սկիզբ է, դէպի մեծ նպատակ տանող արահետ:

Հրաշքի համազօր է այսօր մեր պետականութիւն ունենալը, որուն օրուան հրամայականը պէտք է ըլլայ *սեփական հզօր դիւանագիտութիւն, տնտեսական, ռազմական գերհզօրութիւն ստեղծելը*: Մի'միայն ասոնցմով կարելի պիտի ըլլայ սրբագրել անցեալի եւ ներկայի պետական մակարդակի մեր մեծ թէ փոքր սխալները:

Նոր պետականութեան գոյութեամբ կ'ակնկալենք նպատակներու, կեանքի, աշխատանքի նոր ձեռքբերումներու արշալոյսներ, վերջակէտում կործանարար ինքնագործունէութեան, փուճ թմբկահարման, խօսքի եւ գործի հակասութեան: Կ'ակնկալենք ժողովուրդի վստահութեան վերականգնում եւ աշխարհի չորս ծագերէն Հայուն վերադարձ՝ հարազատ օճախ եւ այլն: Իւրաքանչիւր մարդ սրբութեամբ եւ նուիրումով պէտք է ընէ ի'ր կոչումին համապատասխան գործը:

Հայուն համար եղեռնը պարզ անցեալ մը չէ՝ եւ ո'չ ալ՝ պարզապէս մարդկային զոհերու սոսկական թիւ:

Այսօր արդէն ազգային պահանջատիրութիւնը պետական-քաղաքական հարց է: Հայոց պահանջատիրութիւնը միջազգային ատեաններուն ներկայացնելու թէ՛ իրաւունքը եւ պարտականութիւնը, թէ՛ պատիւը կը պատկանի մեր *ազատ ու անկախ պետականութեան*:

Մեծ նպատակները նիւթական, մտաւոր մեծ զոհողութիւն կը պահանջեն: Եւ թէ կ'ուզենք խօսքէն ճշմարիտ գործի անցնիլ, ժամանակն է «Եղեռնի համահայկական հիմնադրամ» ստեղծելու՝ պատրաստելու համար անհրաժեշտ օտար լեզուներու տիրապետող տաղանդաւոր, միջազգային չափանիշներով քաջահմուտ փորձագէտ դիւանագէտներ, դիւանագէտ դեսպաններ, միջազգային իրաւունքի մասնագէտներ, տնտեսագէտներ, պատմաբաններ եւ այլն: Անոնց միակ աշխատանքը եւ գերագոյն նպատակը պէտք է ըլլայ Հայոց Մեծ Եղեռնին վերաբերող եւ զանազան երկիրներու արխիւներուն մէջ գտնուող, ինչպէս նաեւ արդէն իսկ հրատարակուած կամ ձեռագիր բազմաթիւ թիւթերուն մանրակրկիտ հետազոտումը, համակարգումը, տեղեկատուական այլազան միջոցներով աշխարհին մատուցելը, միջազգային ատեաններէն պահանջուող չափանիշներով Հայոց պահանջատիրութեան հիմնաւորումը եւ հարցին պատրաստումը: Երկրորդ՝ պարտաւոր ենք նաեւ ուսումնասիրել, գնահատել եղեռնահարուած այլ ժողովուրդներուն փորձը, սորվիլ՝ անոնցմէ՝ չկրկնելու համար թէ՛ մեր, թէ՛ անոնց թոյլ տուած սխալները: Վերջնական եզրակացութիւններն ու պահանջները միջազգային համապատասխան պատկան ատեաններուն պատշաճ մակարդակով ներկայացնելը արդէն Հայոց պետականութեան գործն է: Միայն այս ճամբով հնարաւոր պիտի ըլլայ նստիլ աշխարհի մեծերուն, հզօրներուն հետ՝ միջազգայնացնելու մեր հիմնահարցը: Միայն այս ճամբով մենք կրնանք դուրս գալ քաղաքական, դիւանագիտական կղզիացումէն, այսօրով մեր սրահներուն մէջ տարիներ շարունակ եւ տարին մէկ անգամ *Ապրիլ 24* նշելու, պիսի սրահներուն մէջ տարիներ շարունակ եւ տարին մէկ անգամ

մենք մեր իւղով տապկուելու տեղքայլէն: Մի'միայն ա'յդ պարագային ժողովուրդս
կը շահի իր արդա՛ր դատը:

-Ուշ չը՛լլար,- պիտի ըսեն շատեր:

Պատասխանենք: Յիշենք գրեթէ լուծուած թուացող Ղարաբաղեան Հիմնա-
հարցը: Ի՞նչ հանգրուանի վրայ կը գտնուինք այսօր... Ցանկութիւնը մէկ բան է,
հնարաւորութիւնը՝ մէկ այլ բան:

Ինքնախարէութիւնը աւելի գէշ բան է, քան խարուիլը:

Անիրաւ աշխարհին մէջ չա՛տ դիւրին է եղեռնագործուիլը, քան կատարուած
ոճիրը աշխարհին փաստելը:

Ուրեմն, դեռ պէտք է անդադրո՛ւմ եւ երկա՛ր աշխատինք, տքնինք՝ չկորսն-
ցընելով մեր յոյսի ու լոյսի ճառագայթը, առաւել զօրացնելով մեր կամքը, նպատա-
կապսացութիւնը, համբերատարութիւնը՝ երբե՛ք չչեղելով եւ հետեւելով «Լաւ է
ուշ, քան երբե՛ք» խորհուրդին:

ԳԷՈՐԳ ԲԱՂԴԻՇԵԱՆ